Perspectiva Turciei asupra problemei Basarabiei în 1939 și 1940*

Mihai ȚURCANU**

Perspectiva Turciei asupra problemei Basarabiei din prima jumătate a lui 1940 a fost o problemă strâns legată de cea a valabilității garanțiilor anglo-franceze date României la 13 aprilie 1939. Atunci când, după ce U.R.S.S. a invadat Polonia la 17 septembrie, guvernul român, prin ministrul său de externe – Gafencu –, s-a adresat oficial englezilor și francezilor pentru a afla în ce măsură putea spera la un ajutor în eventualitatea unei agresiuni sovietice ce ar fi urmărit cucerirea Basarabiei. Sursele franceze și britanice reflectând atât documente interne cât și de corespondență diplomatică, demonstrează că Londra și Parisul considerau aproape cu totul exclusă posibilitatea unei intervenții contra U.R.S.S. în sprijinul României, afară decât dacă s-ar fi convins de faptul că tandemul sovieto-german evoluase transformându-se într-o veritabilă alianță politico-militară, situație în care menajarea sovieticilor n-ar mai fi avut nici un sens. Către mijlocul lui decembrie 1939, refuzul Aliaților occidentali la interpelările lui Gafencu și ale ministrului român de la Londra – V. Tilea –, s-a cristalizat în forma sa finală care a condiționat posibilitatea activării contra sovieticilor a ziselor garanții de neutralitatea binevoitoare a Italiei, precum și de concursul Turciei. Gafencu a sondat poziția guvernului turc în acest sens, iar răspunsul ministrului turc de externe, Saraçoğlu, din 26 decembrie a fost acela că, dacă atacul sovietic ar fi implicat Bulgaria, Turcia avea să-și îndeplinească obligațiunile în cadrul Înțelegerii Balcanice, altminteri, ea avea să ia o decizie pe loc, în funcție de „interesele ei vitale și în acord cu Aliații săi", iar referitor la problema Strâmtorilor, Saraçoğlu s-a rezumat a-i arăta lui Stoica că turcii vor aplica convenția de la Montreux și a încheiat cu declarația că guvernul turc nu putea

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV.

** Cercetător, dr. Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

lua nici o decizie „mai precisă, înainte de ivirea cazului însuși". Însă Saraçoğlu s-a grăbit să liniștească temerile românului pe care l-a asigurat că, în luarea acelor decizii, factorul determinant avea să fie faptul că „viaţa României este de importanţă vitală pentru Turcia", că „soarta celor două ţări era intim legată", că „orice pericol ce ameninţă România este o ameninţare şi pentru Turcia" şi că acel pericol avea să fie studiat „sub unghiul unui pericol comun", evitând însă să dea vreun răspuns la demersul românesc de încheiere a unui acord militar ce putea fi activat în eventualitatea unei agresiuni sovietice, pe motiv că atitudinea Italiei și cea a Bulgariei erau prea nedeterminate pentru a putea permite un asemenea pas care, arăta Saraçoğlu, ar fi contravenit şi tratatului de prietenie turco-sovietic ce conţinea bine cunoscuta prevedere ce, într-adevăr, prevenea orice înţelegere de felul celei propuse de Gafencu. Dar turcul se grăbea din nou să-l liniștească pe român transmiţându-i convingerea sa că nu exista nici un pericol sovietic „atât de iminent" în Moldova încât să impună necesitatea unei stabiliri prealabile a unui acord precum cel cerut de Gafencu, că experienţa sovieticilor în Finlanda demonstra că aceştia n-ar fi fost capabili „de un război care să nu dea răgaz de a ne pune de acord în cazul unei agresiuni" și că, în tot cazul, ei, turcii, erau convinși că sovieticii îi vor anunţa în prealabil despre o posibilă intenţie de a ocupa Moldova de Est pentru a le sonda atitudinea în special cu posibilitatea deschiderii Strîmtorilor pentru flota aliată. Astfel, Saraçoğlu îi arăta lui Stoica că „guvernul turc, în împrejurările actuale, până la clarificarea mai deplină a evenimentelor, nu poate lua o deciziune cu privire la o acţiune comună româno-turcă și că e preferabil să păstreze o atitudine de expectativă, care nu constituie o provocare și e în conformitate cu politica sa de defensivă". Cam acesta a fost răspunsul cerut de Stoica lui Saraçoğlu, iar cel dintâi îi transmitea lui Gafencu concluzia sa că, cel puţin pentru moment, de la turci – care, recunoștea el, nu vedeau pentru ce și-ar fi riscat poziţia lor relativ sigură garantată de puterile occidentale și de importanţa poziţiei lor geografice – nu s-ar fi putut obţine nimic mai mult[1]. Sursele românești și cele occidentale arată însă faptul că guvernul român și în primul rând Gafencu, au ales să interpreteze într-un sens visător și forţat optimist răspunsul turcilor.

De fapt, francezii au fost cei de la care a venit inițiativa de legare a posibilităţii extinderii valabilităţii garanţiilor occidentale de atitudinea Turciei, britanicii fiind dispuși să dea un răspuns mai aproape de refuzul fără echivoc. Însă tot britanicii notau faptul că francezii au făcut acel lucru nu atât din dorinţa de a căuta modalităţi reale de sprijin a românilor contra sovieticilor, ci reieșind din

[1] Stoica către Gafencu, nr. 2384 din 26 decembrie 1939, Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *V. Stoica*, vol. I/72.v.2, f. 86–89.

interesul de a păstra deschise perspectivele propriilor proiecte de deschidere a unui front oriental în Balcani și care presupuneau necesitatea păstrării unei relații apropiate cu România și încurajarea cooperării și a bunelor relații între actorii locali. Britanicii, pe de altă parte, erau în continuare profund reticenți, dacă nu chiar ostili, în raport cu aceste proiecte franceze, în principal reieșind din considerentele ce motivau formularea politicii lor italiene. De la București, ministrul plenipotențiar britanic – R. Hoare, le transmitea superiorilor săi că ambasadorul francez în România – Thierry, aflase de la Cartierul General din Levant al Generalului francez Weygand că ofițerii francezi lucrau în Grecia și Turcia pentru a pregăti terenul pentru o posibilă campanie în Balcani și, deși admitea că era prea devreme pentru a întreprinde careva acțiuni de acel gen în România, își îndemna cu toată seriozitatea superiorii să studieze modul în care Anglia ar fi putut întreprinde o asemenea campanie în România în comun cu francezii, făcând trimitere și la remarca premierului român, Gh. Tătărescu, că dacă Aliații doreau ca România să adopte o politică favorabilă intereselor lor în ceea ce privea petrolul, era necesar ca prezența lor în Mediterana de Est să fie întărită considerabil[2].

La 6 martie 1940, Gafencu le-a comunicat consilierilor de coroană faptul că, cu ocazia Conferinței Micii înțelegeri Balcanice de la Belgrad, Saraçoğlu i-ar fi propus inițierea discuțiilor la nivel de stat major în vederea cercetării condițiilor colaborării militare în ipoteza unui atac sovietic. Din surse românești reiese că turcii îi lăsau pe români să spere că ar fi putut fi de acord ca între România și Turcia să aibă loc tratative la nivel de stat major în vederea unei înțelegeri de apărare ce ar fi vizat orice agresiune, în conformitate cu acordul la care Gafencu ar fi ajuns cu Saraçoğlu la Conferința Înțelegerii Balcanice de la Belgrad, deși, pentru a iniția acele contacte, Saraçoğlu pusese condiția ca ele să fie mai întâi aprobate la conferința șefilor de stat major ai armatelor aliate ce urma să aibă loc la Atena[3]. În acele circumstanțe, în martie 1940, Gafencu se arăta convins de „hotărârea Turciei de a ne da, în cazul unei agresiuni rusești, sprijin direct și indirect" și că era „limpede că în cazul unui asemenea atac, Turcia nu numai că nu va împiedica pe anglo-francezi ca să-și îndeplinească obligațiunile de garanție față de noi, dar că se va strădui să ne dea și un ajutor direct[4].

Turcii i-au mai făcut pe români să spere că și bulgarii ar fi putut participa în discuțiile dintre șefii militari ai celor patru aliați balcanici în vederea identificării posibilităților de apărare comună contra vreunei agresiuni din afara

[2] Hoare către Nichols, 2 februarie 1940, The National Archives, F.O. 371, d. 24991, f. 92–93.

[3] Stoica către M.A.S., nr. 448 din 4 aprilie 1940, A.N.I.C., fond *Vasile Stoica*, v. I/73, f. 80–82.

[4] Expunerea [lui Gafencu a] situației noastre externe făcută în fața consilierilor regali la 6 martie 1940, A.N.I.C., fond *Grigore Gafencu*, inventar 2016, v. 37, f. 67.

Balcanilor. Saraçoğlu a făcut trimitere chiar la o declarație în acest sens a premierului bulgar, Gheorghii Kiosseivanov, deși atât Hoare cât și Gafencu se îndoiau de autenticitatea acelor informații prezentate de Saraçoğlu[5]. Însă convocarea acelei întruniri a șefilor de stat major era tergiversată[6], iar Gafencu a insistat ca Saraçoğlu să grăbească organizarea acelei conferințe, iar dacă întrunirea ei ar fi întârziat, să purceadă la organizarea discuțiilor militare cu turcii fără a mai întârzia, iar atașatul militar român la Ankara, colonelul Teodorescu, să reprezinte România în acel format de discuții[7].

Legația britanică de la Atena, ambasada lor de la Ankara, precum și legația de la Belgrad notau că Iugoslavia refuzase, în fapt, să-și lase militarii să se angajeze în acele tratative „prejudiciind întreaga situație prin refuzul său", deși ministrul iugoslav de externe – Tsintsar-Markovici, i-a confirmat la 5 februarie 1940 ministrului britanic că el discutase cu aliații săi modalitățile de contracarare comună a amenințării sovietice și germane[8]. Ceea ce probabil i-a determinat pe iugoslavi, înconjurați din trei părți de italieni și nemți, să renunțe la participarea în respectivele tratative militare, notau britanicii, era frica de a nu fi asociați cu proiectele lui Weygand, de deschidere a unui front oriental în Balcani[9]. De asemenea, sursele britanice din mai mule capitale, inclusiv Belgrad, consemnau faptul că iugoslavii au fost reticenți de a recunoaște, în public, realizarea acordului de reorientare *erga omnes* a Înțelegerii[10], despre care acord se poate spune că, având în vedere numărul mare de informații notate de britanici ce confirmă existența sa, se pare că nu era obiectul fanteziilor lui Gafencu; acesta, aflat la Belgrad, i-a confirmat și lui Campbell, ministrului britanic din acea capitală, că fusese atins un acord verbal care însă n-avea să fie trecut în scris, „pentru a nu ofensa anumite părți", că modul de aplicare ar fi trebuit pus la punct de discuțiile dintre militarii celor patru aliați și că el spera că Bulgaria și Ungaria s-ar fi putut alătura „noii" Înțelegeri Balcanice[11]. Dictatorul grec Ioannis Metaxas i-a confirmat și el lui Campbell că, urmare a Conferinței de la Belgrad, „statele Înțelegerii trebuiau în mod cert să pună la punct un plan de acțiuni pentru

---

[5] Hoare către Foreign Office, nr. 26 Saving din 25 februarie 1940, T.N.A., W.O. 208, d. 67.

[6] *Ibidem,* A.C. Arnold (atașatul militar britanic la Ankara), Balkan entante, 14 februarie 1940.

[7] Stoica către M.A.S., nr. 448 din 4 aprilie 1940, A.N.I.C., fond V. Stoica, v. I/73, f. 80–82; *Ibidem*, Gafencu către Stoica, nr. 19407 din 6 aprilie 1940, f. 85–86.

[8] Palairet către Foreign Office, nr. 205 DIPP din 22 aprilie 1940, T.N.A., W.O. 208, d. 67. *Ibidem,* Morgan către Foreign Office, nr. 299 DIPP, 19 aprilie 1940; *Ibidem,* Extract from conversation with M. Tsintsar-Markovitch of February 5, 1940.

[9] *Ibidem,* Palairet către Foreign Office, nr. 119 DIPP din 24 februarie 1940.

[10] *Ibidem*, Hore către Foreign Office, nr. 11 din 7 februarie 1940; *Ibidem,* Campbell către Foreign Office, nr. 47 DIPP din 7 februarie 1940.

[11] *Ibidem*, Campbell către Foreign Office, nr. 45 din 5 februarie 1940.

eventualitatea unui atac din partea Germaniei sau Rusiei care singurii potenţiali agresori”[12]. Documentele War Office confirmă și ele în repetate rânduri că iugoslavii au refuzat să-și lase militarii să se angajeze în tratativele la nivel de stat major asupra cărora s-a convenit la Belgrad pentru că nu doreau să se angajeze a veni în ajutor României în eventualitatea unui atac sovietic, din motiv că o atare acţiune le-ar fi lăsat vulnerabile hotarele pe care le aveau cu nemţii și italienii și că, urmare a acestui lucru, militarii turci și români s-ar fi angajat de sine stătător în tratative bilaterale[13].

Britanicii au fost foarte interesaţi de rezultatele acelor tratative între militarii balcanici, dar membrii Înţelegerii au căutat să le ţină în secret, mergând până într-acolo încât militarilor li s-a interzis să le discute cu ataşaţii militari din capitalele respective și, dacă astfel de demersuri ar fi avut loc din partea celor din urmă, să le readreseze miniștrilor de externe sau șefilor de guvern[14]. Însă colonelul Creţulescu de la Statul Major al armatei române i-a mărturisit, la mijlocul lui aprilie, ataşatului militar britanic la București – G. Macnab că discuţiile dintre militarii Turciei, Greciei, României și Iugoslaviei nu au realizat nici un progres în sensul dorit de Gafencu și care era acela ca Înţelegerea Balcanică să fie transformată într-o alianţă *erga omnes* deși, sursele britanice din această perioadă notează mai multe informaţii, și nu doar din surse românești[15], precum că la Belgrad s-ar fi ajuns la o înţelegere în această privinţă[16]. Creţulescu i-a arătat lui Macnab că, până la urmă, militarii balcanici implicaţi în acele discuţii au căzut de acord că domeniul de aplicare al Înţelegerii Balcanice nu se extindea asupra niciunui alt scenariu decât cel al unui atac bulgar contra vreunui din aliaţii balcanici și se pare că posibilitatea reinventării scopului Alianţei era complicată nu doar de problema modului în care ar fi trebuit aliaţii să răspundă unei ameninţări sovietice la adresa României, dar inclusiv și de atitudinea României faţă de o potenţială invazie italiană a Greciei sau Iugoslaviei[17].

Nu am putut identifica nici un fel de alte informaţii care să reflecte evoluţia problemei tratativelor dintre militarii ţărilor balcanice, în special dintre turci și români și în raport cu care tratative cei din urmă se pare că au legat speranţe considerabile pentru a putea modifica, în ceasul al doisprezecelea, atitudinea turcilor

[12] *Ibidem,* Campbell către Foreign Office, nr. 42 din 4 februarie 1940.

[13] Balkan Entente Staff Conversations, T.N.A., W.O. 208, d. 4389.

[14] Palairet către Foreign Office, nr. 119 DIPP din 24 februarie 1940, T.N.A., W.O. 208, d. 67.

[15] De pildă, Gafencu îi declara lui Hoare la 7 februarie 1940 că, în urma Conferinţei de la Belgrad, membrii Înţelegerii Balcanice atinseseră același grad de solidaritate precum cel caracteristic relaţiei anglo-franceze în 1914: *Ibidem*, Hore către Foreign Office, nr. 11 din 7 februarie 1940.

[16] *Ibidem*, Campbell către Foreign Office, nr. 25 saving din 22 februarie 1940.

[17] *Ibidem,* Macnab to M.I.3 Colonel BIC. Istanbul, nr. 177/R/40, 11 aprilie 1940.

în raport cu problema Basarabiei și, pe acea cale, și atitudinea Angliei și Franței. Este clar însă că acele tratative au eșuat, parțial fiindcă atât Turcia, cât și Anglia erau interesate de ele nu atât având în vedere amenințarea sovietică la adresa României, cât efectul pe care ele l-ar fi putut avea asupra iminenței intrării în război a Italiei, iar parțial fiindcă ele au demarat într-un moment de mare cumpănă în afacerile internaționale – determinat de succesele Germaniei în vest și căderea Franței, fără sprijinul căreia și fără proiectele căreia de deschidere a unui Front Balcanic întreaga idee devenea, dintr-o dată, mult mai puțin atractivă.

Sursele britanice mai notează faptul că apropierea pozițiilor germano-italiene reflectată în conferința de la Brenner din martie 1940 a constituit o evoluție ce a dus la o stare de „supraîncordare" în rândurile conducătorilor României și a slăbit foarte mult poziția lui Gafencu în cadrul guvernului român, lucru ușor de înțeles în lumina faptului că una din principalele inițiative ale sale pe durata mandatului său de ministru de externe a fost anume aceea de a încerca să obțină începând cu septembrie 1939 și pe diferite căi, un angajament italian în raport cu securitatea României[18].

Înfrângerea finlandeză crea noi probleme, ca de pildă re-emergența posibilității unei acțiuni sovietice în Balcani, ceea ce ar fi împins mai aproape România de Germania și ar fi încurajat Bulgaria să mențină o linie politică echivocă, în timp ce Turcia devenea și mai puțin dispusă, după încheierea Războiului de iarnă, să coopereze cu Aliații împotriva U.R.S.S. Respectiva concluzie se datora unei diferențe de optică asupra situației internaționale, întrucât spre deosebire de britanici, francezii păreau să fi ajuns a fi siguri că U.R.S.S. și Germania erau (cel puțin) *de facto* într-o alianță politico-militară. Din acele considerente ei le cereau britanicilor să întreprindă în comun acțiuni cât mai curând și cât mai decisive prin care să recâștige terenul pierdut în Finlanda. O astfel de acțiune ar fi fost distrugerea de către Aliați a industriei petroliere din Caucaz (de care depindea într-o măsură foarte importantă mașina de război a Germaniei), operațiune, pentru care presa britanică vehicula ideea că ar fi putut fi folosită forța expediționară aliată sub comanda generalului Weygand și pe care noul premier francez, Paul Reynaud, o considera de drept „sigură, decisivă și ușor de realizat", chiar dacă Turcia s-ar fi opus unei asemenea acțiuni în Baku și ea ar fi atras după sine o ruptură o definitivă între Aliați și URSS[19].

Englezii, care însă apreciau în termeni mult mai realiști cooperarea

[18] Hoare către Foreign Office, nr. 212 DIPP., din 23 martie 1940, T.N.A., fond F.O. 371, d. 24983, f. 115.

[19] Pr. vb. nr. 77(40) al ședinței Cabinetului de război din 29 martie 1940, T.N.A., CAB 66/6 Original Reference 71 (40)–120 (40), 1940 24 Feb–4 Apr, f. 125; Nota lui Paul Reynaud din 25 martie 1940 către guvernul britanic, T.N.A., CAB 66/6 Original Reference 71 (40)–120 (40),

sovieto-germană, erau încă departe de a fi dispuși să accepte adoptarea unei atitudini atât de voluntariste, deși ulterior unii din ei aveau să ajungă, temporar, la concluziile francezilor că alianţa sovieto-nazistă devenise o realitate. Însă la puţin timp înainte de înfrângerea Finlandei, între diplomaţii britanici de la Foreign Office nu exista un consens cu privire la cât de apropiată era politica externă sovietică de cea germană, Orme Sargent, locţiitorul Subsecretarului de Stat pentru afaceri externe Alexander Cadogan, notând de pildă în ianuarie 1940 că „în octombrie, Rusia încă era privită *de unele cercuri* [britanice, subl. M.Ț.] drept un potenţial aliat, însă astăzi apropierea legăturii dintre Germania și Uniunea sovietică este demonstrată suficient". Din acel motiv britanicii luaseră măsuri de a-și întări poziţiile în India și Orientul Mijlociu, iar Anglia era mult mai dispusă atunci să caute a-i determina pe turci să coopereze cu ei contra sovieticilor (chiar dacă nu în privinţa Basarabiei), luând în calcul inclusiv posibilitatea unei operaţiuni prin Turcia de distrugere a sondelor din Baku și a conductei petroliere Baku-Batumi, trimiterea prin Strâmtori a unei flote în Marea Neagră și acţiuni de destabilizare și provocare a unei revolte în Caucaz, estimând că dacă o atare revoltă ar fi putut fi iniţiată cu succes, ea le-ar fi dat suficient de mult de furcă rușilor pentru a-i determina să renunţe cel puţin temporar la orice proiecte de expansiune ce ar fi putut pune în pericol interesele britanice din Orientul mijlociu[20]. Acestea însă erau scenarii ipotetice pe care britanicii le discutau pe atunci ca metode de ripostă contra unor potenţiale agresiuni ale sovieticilor contra Afganistanului sau Iranului. Englezii de la Moscova însă notau că, pe măsură ce copleșirea rezistenţei finlandeze se prefigura, sovieticii începeau să atragă o atenţie sporită întăririi englezilor în Orientul Mijlociu, flota sovietică mina apele teritoriale sovietice „și nu doar", iar Turcia era supusă unor atacuri din ce în ce mai violente în instrumentele sovietice de propagandă, lucru pus de ambasada turcă de la Moscova pe seama intenţiei sovietice de a anexa Moldova de est și a percepţiei că Stalin avea să caute să obţină de la Turcia garanţia că cea din urma avea să menţină închise Strâmtorile în schimbul promisiunii de a nu înainta la sud de Dunăre; în a doua jumătate a lui februarie turcii continuau să-i asigure britanici că nu aveau nici cea mai mică intenţie să satisfacă o atare solicitare sovietică[21].

1940 24 Feb–4 Apr, f. 203- 204; Presa britanică. Extrase din publicaţiile periodice și epistolare, A.M.A.E.R., fond 71/Anglia, v. 20, f. 135–137.

[20] O. Sargent către Knatchbull-Hugessen, 14 februarie 1940, R. 103/30/38, T.N.A., F.O. 371, d. 24843, f. 252–256.

[21] *Ibidem,* Le Rougetel (Ambasada de al Moscova) către Halifax, nr. 80 din 18 februarie 1940, f. 311; *Ibidem,* Le Rougetel (Ambasada de al Moscova) către Halifax, nr. 95 din 28 februarie 1940, f. 315.

În această perioadă a fost convocată, în aprilie 1940, la Londra şi Conferinţa ambasadorilor britanici din sud-estul Europei care a analizat inclusiv posibilitatea sprijinirii României contra U.R.S.S. Deşi rezoluţia acelui for a fost formal pozitivă pentru români, în esenţă ea nu a mişcat cu nimic lucrurile din loc în sensul dorit întrucât a legat posibilitatea acordării României de sprijin contra sovieticilor nu doar de atitudinea Italiei şi a Turciei, dar şi de cea a Bulgariei. Din sursele britanice reiese că pentru ca rezoluţia conferinţei diplomaţilor britanici din aprilie 1940 să fi putut fi adoptată ca politică a guvernului britanic, ea ar fi trebuit fi în prealabil aprobată nu doar de şefii de stat major ai forţelor armate britanice, dar şi de francezi[22]. Nu am putut afla care a fost poziţia militarilor faţă de respectiva rezoluţie, însă francezii au reacţionat negativ. Poziţia Primului ministru francez, Reynaud, comunicată ambasadei britanice de la Paris chiar în zilele desfăşurării Conferinţei de la Londra, era aceea că Aliaţii nu trebuiau să se angajeze în ostilităţi cu Rusia, dar ar fi putut întreprinde unele acţiuni subversive în Caucaz pentru a răspunde unor eventuale noi agresiuni sovietice[23].

În privinţa noii, dar vremelnicei atitudini britanice în raport cu sovieticii, putem arăta că ea era într-atât de negativă, încât în acea perioadă, atât conducerea forţelor armate britanice[24], cât şi personaje cu putere de influenţă la cel mai înalt nivel precum R. Vansittart – consilier diplomatic pe lângă guvernul britanic, sau Secretarul de stat pentru afaceri externe – Halifax, ajunseseră să studieze cu mare interes posibilitatea unei acţiuni preventive de distrugere a industriei petroliere de la Baku, Batumi şi Groznîi care furniza 80% din producţia petrolieră sovietică (şi pe care britanicii o etichetau drept „călcîiul lui Ahile", lovirea cărora ar fi putut paraliza industria, dar şi agricultura sovietică ce era în mare parte mecanizată şi depindea de carburanţi, dezorganizând astfel viaţa economică U.R.S.S.). Acel potenţial pas era analizat ca măsură de prevenire a materializării ameninţării ruseşti la adresa Europei de sud-est şi în direcţia posesiunilor britanice orientale şi care ar fi putut avea atât efectul slăbirii maşinii de război germane, cât şi pe cel al întăririi poziţiilor britanice în Balcani. Vansittart făcea, în acel sens, trimitere la avertismentul lui Hoare din 27 martie 1940 că, în lipsa unor măsuri decisive care să demonstreze capacitatea Aliaţilor de a influenţa mersul evenimentelor în acea parte a Europei, România era condamnată să se prăbuşească în faţa presiunii combinate sovieto-germane, ceea ce ar fi putut avea un efect „de domino" asupra întregii regiuni şi ar fi însemnat

[22] Bowker către ambasada britanică la Paris, nr. 843 din 18 aprilie 1940, T.N.A., fond F.O. 24968, f. 98.

[23] Campbell către Foreign Office, nr. 208 din 14 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24847, f. 19.

[24] Note on report by Chiefs of Staff (W.P. (40) 91), 12 martie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, 91.

slăbirea efectelor blocadei britanice și, prin urmare, îndepărtarea definitivă a posibilității unei victorii britanice într-un viitor previzibil[25]. Opoziția ambasadelor britanice de la Moscova și Ankara a temperat însă tendințele de realizare a acelor inițiative[26]; totodată, deși conducerea RAF era de părere că Anglia avea capacitatea de a distruge „în întregime" industria petrolieră sovietică din acea regiune prin serii de raiduri aeriene succesive lansate din bazele militare din Orientul Mijlociu, într-o perioadă de timp de până la trei luni, concluzia conducerii militare britanice din 8 martie 1940 a fost aceea că o atare operațiune n-ar fi putut contribui la „înfrângerea timpurie" a Germaniei[27].

În ce-i privea pe turci, ambasadorul britanic la Ankara – Knatchbull-Hugessen, nota că Saraçoğlu se pronunța contra unui atac Aliat împotriva sovieticilor invocând considerentul că a) o angajare a semnatarilor Tratatului din 19 octombrie 1939 contra sovieticilor ar fi lăsat expuse Strâmtorile în fața unei incursiuni germane în Balcani și b) că slăbirea sovieticilor ar fi dus la o dependență a celor din urmă de sprijinul german și, în consecință, ar fi întărit și mai mult mașina de război germană. Totodată, diplomații de la Foreign Office notau că nu existase nicicând vreun indiciu că turcii ar fi fost dispuși să se angajeze alături de Aliații occidentali într-o acțiune militară preventivă contra U.R.S.S., ci doar își arătaseră clar dorința de a coopera cu Aliații dacă ar fi fost ei înșiși atacați de sovietici și exprimaseră atitudini din care englezii au concluzionat că s-ar fi putut conta pe cooperarea lor dacă sovieticii ar fi invadat Iranul sau Afganistanul; înfrângerea Finlandei, notau aceiași diplomați, i-a făcut pe turci să fie încă și mai reticenți – dacă nu de-a dreptul ostili – ideii de cooperare cu, sau facilitare cumva, a vreunei acțiuni militare Aliate în Marea Neagră sau în Caucaz[28], cu toate că ambasada britanică de la Ankara consemna impresia sa că relațiile turco-sovietice și contextul internațional regional erau de așa natură încât turcii acceptaseră să ia în calcul și să se pregătească de posibilitatea de a

[25] *Ibidem,* Minutele lui Vansittart din 14 și 29 martie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 76–78, 91.

[26] C. Mee, *op. cit.*, p. 198. Despre posibilitatea unui atac aliat condus de Weygand în Caucaz contra U.R.S.S. se vehiculau în cea perioadă foarte multe informații, iar sovieticii manifestau o îngrijorare accentuată în această privință, prin februarie-aprilie 1940, fapt semnalat cu mai multe ocazii de Davidescu de la Moscova, care arăta că, în același context, organele sovietice de propagandă, precum „Pravda" sau „Izvestia" arătau că „agenții englezi desfășoară o activitate febrilă pentru atragerea României de partea lor" în încercarea „disperată" de a include statele balcanice în planurile Aliate de război: Davidescu către M.A.S., nr. 759 din 19 martie 1940, A.M.A.E.R., fond 71/E.9 al doilea Război Mondial, v. 92, f. 536–537..

[27] Extract from War Cabinet Conclusions 66 (40), 12 martie 1940, T.N.A. F.O. 371, d. 24846, f. 69–71; *Ibidem*, Allied Military Committee, Military implications of hostility with Russia in 1940. Most secret M.R.(J) (40) 30, 23 March 1940, f. 93–99.

[28] Knatchbull-Hugessen către Orme Sargent, 24 februarie 1940 și adnotările lui Maclean (1 și 13 martie), Nichols (13 martie), Bowker (12 martie), T.N.A., F.O. 371, d. 24843, f. 318–330.

fi, în ultimă instanţă, nevoiţi să lupte contra sovieticilor. Ei doreau însă să evite acel scenariu şi tocmai de aceea refuzau discutarea sa cu Aliaţii occidentali, motiv din care ambasada de la Ankara recomanda ca problema să fie readusă în discuţie în vara aceluiaşi an[29]. Şefii serviciilor britanice de informaţii erau şi ei de părere că turcii nu doar n-ar fi consimţit să se alăture unei acţiuni Aliate în Caucazul de sud, dar ar fi fost, mai ales în condiţiile în care poziţia Italiei era încă nedeterminată, contra tranzitării spaţiului lor aerian în astfel de scopuri[30]. Foreign Office-ul a ajuns la concluzia că nu doar turcii, dar nici iranienii nu ar fi fost de acord să permită survolarea spaţiului lor aerian în vederea unei operaţiuni contra sondelor de la Baku[31], iar Le Rougetel, care lucra pe atunci în calitate de Însărcinat britanic cu afaceri în ambasada de la Moscova nota, exact în acelaşi context, că Molotov făcuse referinţă, în cunoscutul său discurs din 29 martie 1940 la Weygand şi la întărirea poziţiilor Aliate în Orientul Mijlociu în acelaşi context în care îi avertiza pe turci „să nu se joace cu focul" mai înainte de a sublinia, pe un ton devenit ameninţător – după cum notează aceeaşi sursă, lipsa unui Tratat de neagresiune cu România, în contrast cu Turcia sau Iranul, care aveau asemenea înţelegeri semnate cu sovieticii[32]. Însă aceea că britanicii studiaseră la modul serios, în acel context, posibilitatea unei acţiuni militare contra sovieticilor, este demonstrat inclusiv de faptul că ei avuseseră grijă să ceară americanilor să se pregătească să-şi asume reprezentarea intereselor Londrei la Moscova, în eventualitatea ruperii relaţiilor sovieto-britanice, sarcină pe care Steinhardt, ambasadorul american din acea capitală, s-a declarat pregătit să o accepte[33].

Sovieticii erau, desigur, la curent în linii mai mult sau mai puţin generale cu acele intenţii şi anume în acel context l-a abordat Maiski pe Halifax la 27 martie 1940 cu sugestia de a relua tratativele în vederea semnării unui acord comercial care să ţină seama de blocada impusă Germaniei, sugestie la care el adăuga şi menţiunea că guvernul sovietic era foarte îngrijorat cu privire la „intenţiile Aliaţilor în anumite părţi ale globului" şi că U.R.S.S. nu trebuia nicidecum privită ca fiind aliată a Germaniei, ocazie cu care Churchill în Cabinetul britanic a subliniat concluzia că abordarea de pe poziţii de forţă a problemelor din

---

[29] Morgan către Foreign Office, nr. 251 DIPP, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 154.

[30] Most Secret. J.I.C. (40) 17 (S) (Also Paper No. C.O.S. (40) 285 (J.I.C.) (S.)) 10th April, 1940. War Cabinet. Joint Intelligence Sub-Committee. Russian Oil Supplies. Attitude Of Turkey. Report., T.N.A., F.O. 371, d. 24847, f. 24–26.

[31] Memorandumul lui Maclean din 6 martie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 91. *Ibidem,* Caucasus: Practicability of action by air, f. 165–190.

[32] Le Rougetel către Halifax, nr. 67 din 2 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24844, f. 70–71.

[33] Le Rougetel către M. Collier, (1/9/40) 1 martie 1940, T.N.A. F.O. 371, d. 24846, f. 91.

relaţiile cu sovieticii părea să fie tactica potrivită de a obţine de la cei din urmă rezultatele dorite, iar Chamberlain își avertiza colegii cu privire la posibilitatea ca sovieticii să nu urmărească altceva decât să tragă de timp pentru a întări apărarea industriei petroliere din Caucazul de sud[34]. Anume acesta a fost contextul care a dus, până la urmă, la numirea noului ambasador britanic, Stafford Cripps, la Moscova. Iniţial, acesta a fost desemnat pentru a pleca în misiune economică la Moscova, căci la începutul, până ca el să fie numit ambasador, anume acest rol îi fusese cel rezervat, ca reacţie la propunerea lui Maiski, făcută pe fundalul ameninţării militare britanice la adresa U.R.S.S., de a îmbunătăţi relaţiile bilaterale printr-un acord comercial.

Aşadar, la începutul lui aprilie, atitudinea celor mai înalţi oameni de stat britanici oscila în această privinţă între tentaţia de a da o lovitură serioasă economiei germane prin distrugerea sondelor de la Baku și potenţialele consecinţe negative provocate de ceea ce ar fi putut fi împingerea definitivă a sovieticilor de partea nemţilor și, totodată, cauza reducerea semnificativă a nivelului de încredere în relaţiile turco-britanice. În acele condiţii, Consiliul suprem de război al aliaţilor a dispus la 28 martie aprofundarea studierii acelei opţiuni de acţiune externă[35], francezii fiind și mai predispuși decât britanicii să adopte un atare curs de acţiune externă[36]. Însă, până la urmă, acele proiecte nu s-au materializat din mai multe considerente. În primul rând, este vorba de contextul ofensivei germane contra Danemarcei și Norvegiei lansată exact în acele zile şi care a captat atenţia Aliaţilor şi în care s-a șters impresia de încordare generată prin rezultatele războiului sovieto-finlandez.

Între timp britanicii au ajuns să se îndoiască de exactitatea ambelor impresii ce au contribuit la modificarea parţială a atitudinii unora dintre ei referitoare la posibilitatea sprijinirii României contra sovieticilor. Ei au ajuns să vadă că atât percepţia acestora asupra adâncimii cooperării sovieto-germane, cât și cea referitoare la voinţa conducerii României de a rezista, erau incorecte, de unde și gradul atât de semnificativ al modificării atitudinii britanicilor în raport cu problema Basarabiei și a ameninţării sovietice în Balcani, în martie-aprilie 1940. Au urmat foarte repede succesele militare germane în nordul și vestul continentului, succese care l-au convins pe Carol – până adineaori sigur că Anglia nu avea cum să piardă războiul, de invincibilitatea nemţilor și că viitorul României (mai exact, al regimului său de la conducerea ţării) putea fi asigurat doar aliniindu-se ireversibil la politica germană, situaţie în care a dispărut cu

[34] *Ibidem*, Extract from War Cabinet Conclusions, 77 (40) din 29 martie 1940, f. 207–209.
[35] *Ibidem*, Sargent către Ismay, 3 aprilie 1940 (R3698/G), f. 195.
[36] *Ibidem*, Ambasada franceză la Londra către Foreign Office, 5 aprilie 1940, f. 248–249.

totul, într-un interval de altfel destul de scurt, chiar şi posibilitatea teoretică a unui sprijin britanic pentru români.

Modificarea atitudinii britanice faţă de U.R.S.S. şi sud-estul Europei mai poate fi privită şi în legătură cu un alt proiect britanic din acele luni şi care subscrie anume acestei tendinţe. Este vorba de „Planul de deschidere şi exercitare a controlului asupra Mării Negre", formulat de amiralitatea engleză sub conducerea lui Churchill şi aprobat de comitetul şefilor de stat major britanici şi care avea ca scop de a obţine de la turci modificarea Convenţiei de la Montreux într-un sens care să permită accesul flotei Aliate în acea mare şi să împiedice livrările de petrol sovietic, pe mare şi apoi prin România, către Germania. Autorii proiectului subliniau că realizarea sa ar fi avut un efect secundar foarte benefic atât asupra Bulgariei, dar mai ales asupra României care „ar fi putut fi protejată, într-o anumită măsură", de un atac al sovieticilor[37]. Planul era în întregime însă dependent de bunăvoinţa Turciei şi realizarea sa, chiar şi cu acordul Turciei, presupunea modificarea Convenţiei de la Montreux ceea ce era extrem de complicat în condiţiile în care Convenţia era de fapt un tratat internaţional multilateral modificarea căruia presupunea acordul părţilor semnatare – Franţa, Anglia, ţările balcanice, U.R.S.S., Japonia şi Italia (care aderase la el după semnare); alternativ, încălcarea unilaterală de către turci a Convenţiei, prin deschiderea Strâmtorilor pentru flota britanică, putea stabili un precedent periculos pentru Turcia în condiţiile în care, în octombrie 1939, ea putuse rezista presiunilor sovietice de cedarea a controlului Strâmtorilor sprijinindu-se anume pe acel act internaţional (şi pe prezenţa flotei anglo-franceze în Mediterană, gata să susţină rolul Turciei de gardian al Strâmtorilor, consfinţit prin zisa Convenţie)[38]. Nu am putut determina dacă britanicii au încercat sau nu să-i convingă pe turci, în lumina acestor considerente, să le studieze proiectul, dar este clar, în orice caz, că implementarea sa nu a avansat semnificativ.

În mai-iunie 1940, Foreign Office-ul păstra în continuare interesul (ce-i drept, în primul rând în legătură cu problema atitudinii Italiei şi a iminentei sale intrări în război) atât să afle detalii despre zisele tratative dintre conducerile militarilor balcanici, cât şi să găsească modalităţi de a le încuraja[39]. Ambasada britanică de la Ankara nota, la mijlocul lui mai, că turcii confirmaseră recepţionarea unui demers românesc în sensul lansării conversaţiilor la nivel de stat

[37] War Cabinet. Chiefs of Staff Committee, Plan for opening and exercising control in the Black Sea, 5 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 292–293; *Ibidem,* Memorandum by the Naval Staff, f. 294–297

[38] *Ibidem,* Memorandumul Foreign Office din 11 aprilie 1940, f. 310.

[39] Foreign Office către Knatchbull-Hugessen, nr. 389 din 3 iunie 1940, T.N.A., W.O 208, d. 4389.

major și că se așteptau ca românii să se folosească de ocazie pentru a discuta „chestiuni navale”[40], referință probabil la dorința românilor de a-și asigura concursul turc în vederea facilitării tranzitului flotei britanice prin Strâmtori în eventualitatea agresiunii sovietice. În iunie, britanicii consemnau că turcii într-adevăr acceptaseră să dea curs tratativelor asupra „chestiunilor navale”, dar că ele decurgeau anemic și că nimic definitiv nu fusese agreat la acea dată[41].

Ultimatumul sovietic a venit așadar într-un context în care concursul Turciei nu a putut fi asigurat, deși Bucureștiul și Ankara se aflau, în acele circumstanțe, în negocieri bilaterale anume în acest scop, negocieri despre care nu am putut afla însă nimic concret, dar despre care se poate spune cu siguranță că nu s-au încheiat în sensul dorit de guvernul român. Din perspectiva turcilor, deși ei știau că principala amenințare la adresa Strâmtorilor era reprezentată de U.R.S.S., totuși ei sperau ca în virtutea poziției geografice extrem de favorabile, a inevitabilei incompatibilități a pozițiilor sovietice și germane în privința controlului asupra Strâmtorilor, a importanței pe care Londra o atașa relațiilor turco-britanice și care reieșea din interesele păstrării accesului metropolei la posesiunile și coloniile sale din Orient, să poată evita angajarea în vreun conflict contra Moscovei. Deși amenințarea sovietică desigur că apropia perspectiva înrăutățirii relațiilor turco-sovietice în măsura în care apropia Moscova de obiectivul controlului asupra Strâmtorilor, ea nu reprezenta, în ochii turcilor, un *casus belli*. Din acest motiv, turcii, tratatelor cărora cu sovieticii, britanicii și chiar și cu românii (al Înțelegerii Balcanice) aveau clauze care excludeau angajarea în conflict cu U.R.S.S., au refuzat să-și ia careva angajamente în raport cu Moldova de est, în pofida demersurilor lui Gafencu de la sfârșitul lui 1939 și prima jumătate a lui 1940.

[40] *Ibidem,* Knatchbull-Hugessen către Foreign Office, nr. 379 din 13 mai 1940.
[41] *Ibidem,* Knatchbull-Hugessen către Foreign Office, nr. 481 din 4 iunie 1940.